

ساختارشناسی اقتصاد شهری ایران با تاکید بر نقش دولت

مطالعه موردی: سرابله

محمد تقی رهنمایی^۱، اسماعیل علی اکبری^۲ و محمد فرجی دارابخانی^۳

چکیده

با اهمیت یافتن درآمدهای نفتی در اقتصاد کلان کشور بویژه در سالهای پس از اصلاحات ارضی، اقتصاد ملی و در رأس آن اقتصاد شهری از وابستگی به تولیدات کشاورزی یا مازاد محلی تغییر پایگاه داد و به درآمدهای حاصل از فروش نفت یا مازاد ملی متکی شد و بدین طریق دولت به اصلی ترین متولی توزیع و هزینه کردن این درآمدها و تزریق آن در جوامع شهری تبدیل گردید. از آن پس کاربردپذیری نظریه‌های سنتی در تحلیل اقتصاد شهری با تردیدهای جدی مواجه گشت و در این راستا اولین جرقه علمی در سال ۱۳۷۳ در نظریه دولت و شهرنشینی مطرح شد. این مقاله با ارائه مستنداتی از موردپژوهی شهر سرابله نشان می‌دهد که اقتصاد شهری از مازاد محلی موجود در حوزه‌های روستایی تغذیه نکرده است بلکه دولت طی دهه‌های اخیر با ایجاد و توسعه نظام دیوانسالاری و تزریق سرمایه‌های حاصل از فروش نفت (مازاد ملی)، نقش تعیین‌کننده‌ای در سازماندهی اقتصاد شهری ایفاء کرده است؛ حتی برقراری روابط شهر با حوزه‌های روستایی نه بصورت طبیعی - سنتی، بلکه از تبعات و مشتقات کیفیت عملکرد دولت در ناحیه (شهر و روستا) می‌باشد. در مجموع مقاله حاضر ضمن ایجاد نوعی تردید در تعمیم زمانی و مکانی نظریه‌های سنتی و بر اساس موردپژوهی شهر سرابله، بر کاربردپذیری نظریه دولت و شهرنشینی در تبیین و تحلیل اقتصاد شهری و روندهای اخیر شهرنشینی کشور تأکید می‌ورزد.

کلید واژگان: نظریه دولت و شهرنشینی، ساختار اشتغال، اعتبارات دولتی، اقتصاد شهری، فضاسازی، شهر سرابله.

۱. دانشیار دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران

۲. دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور سازمان مرکزی

۳. دانشجوی دکتری و عضو هیات علمی جغرافیا، دانشگاه پیام نور ایلام

مقدمه

یکی از مباحث کلیدی جغرافیای شهری ایران، مسئله مکانیزم توسعه شهری به طور اعم و اقتصاد شهری و بردارهای آن - به عنوان موتور محرکه این توسعه - به طور اخص می‌باشد (ضیایی، ۱۳۷۹، ۶). شهر و شهرنشینی در ایران اگر چه سابقه تاریخی زیادی دارد، ولی طی دهه‌های اخیر در ابعاد کمی و کیفی تحولات بی سابقه‌ای را تجربه کرده است. امروزه در کنار عوامل سنتی، نیروهای جدیدی به سازماندهی اقتصاد شهری و تحول نظام شبکه شهری کشور می‌پردازند. تنوع بردارهای اثرگذار توأم با اهداف، عملکرد و ساز و کار متفاوت، سبب شده که توسعه شهری به یکی از پیچیده‌ترین مسائل اجتماعی-اقتصادی، و برنامه‌ریزی شهری به یکی از مهمترین ضرورت‌های کشور مبدل شوند. بدیهی است هرگونه تلاشی برای ساماندهی نظام شهری و هدایت خردمندان آن، مستلزم شناخت صحیح نیروهای محرک توسعه شهری، یعنی مؤلفه‌های اقتصادی اثرگذار بر آن است. نیل به این منظور از یک سوی به تلاشی گسترده برای شناخت اقتصاد شهری کشور در تنوع ناحیه‌ای آن نیازمند است و از سوی دیگر به چارچوبی نظری که فرآیند و جهت‌گیری مطالعات را هدایت نماید (علی اکبری، ۱۳۸۳، ۲۱۰). هانس بوبک جغرافیدان آلمانی در سال ۱۹۴۸م با بیان نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری^۱ از دیدگاه جغرافیای اجتماعی با صراحت و ظرافت خاصی مراحل شکوفایی اجتماعی اقتصادی جوامع و پیدایش تیپ‌های بنیادی آن را ارائه کرده و بر اهمیت توجه به آن در درک واقعی از مراحل تکامل جوامع تأکید کرده است. براساس این نظریه که بنیان اقتصادی شهرهای خاورمیانه را در چارچوب روابط و وابستگی‌هایشان با نقاط روستایی تبیین می‌کند، اقتصاد شهری در شهرهای شرقی اقتصادی است مبتنی بر مالکیت که از ائتلاف و ارتباط تنگاتنگ در منافع مشترک بین حکومت و شهر (عناصر شهری قدیم) از طریق تملک و تصاحب بهره یا رانت در فعالیت‌های کشاورزی و پیشه‌وری بدست می‌آید و از طریق تجاری کردن این بهره نوعی سرمایه‌داری بوجود می‌آید که سرمایه‌داری بهره‌بری نامیده می‌شود. (ره‌نمایی، ۲۱.۱۳۷۳). طبق این نظریه نقش‌های شهری چیزی جز رو ساخت نبوده و موجودیت آنها اساساً ناشی از حوزه نفوذ آنهاست و از این حوزه نفوذ است که شهر قسمت اعظم نیروی محرکه لازم برای رشد و توسعه اقتصادی و نیز ویژگی‌های اجتماعی و سیاسی خاص خود را دریافت می‌کند. براساس این نظریه مالکان ساکن در شهر (مالکان غائب) قسمت اعظم اراضی روستایی را در مالکیت و کنترل داشتند، سهم عظیمی از تولیدات و محصولات کشاورزی روستا را

4. Rent Capitalism

می‌گرفتند و این محصولات مستقیماً به شهر سرازیر می‌شد. (اهلرس، ۱۳۵۵، ۲۱، پاپلی یزدی و سناجرودی، ۱۳۸۲، ۲۶۵). بهره‌کشی اصل مهم حاکم بر روابط و مناسبات بین این شهرها با حوزه‌های نفوذ آنهاست و شهر در مشرق زمین در روابط خود با روستاها بیشتر خصلت گیرنده دارد تا دهنده. لذا ایستایی و رکود جوامع روستایی خاورمیانه ناشی از همین مناسبات سرمایه داری بهره‌بری است (مومنی، ۱۳۷۷، ۱۵۳).

بوبک معتقد است که حاصل این فرایند و عملکرد آن از هزاره دوم پیش از میلاد به این سوی یعنی در طول چهار هزار سال به رشد و توسعه اقتصادی شهرها منجر شده است (اهلرس، ۱۳۷۰، ۱۱۶).

اگرچه بعدها اوینگن ویرت دیگر جغرافیدان آلمانی، اصلاحات و تعدیل‌هایی در این نظریه ایجاد نمود ولی اساس آنرا همگان پذیرفته (اهلرس، ۱۳۷۳، ۴۲) و کاربرد پذیری آن در تبیین روندهای گسترش شهری در مشرق زمین و نقاط مختلفی از ایران، مخصوصاً تا اصلاحات ارضی، اثبات شده است. در این زمینه علاوه بر مطالعات متعددی که نتایج آن به زبان فارسی منتشر شده، باید به مجموعه تحقیقاتی اشاره کرد که توسط محققین داخلی و خارجی به زبان انگلیسی نوشته شده است. از آن جمله است تحقیقات بوبک^۱، کنل^۲ و رهنمایی^۳ در مورد تهران، کلارک^۴ در مورد شیراز، انگلیش^۵ راجع به کرمان و حوزه نفوذ آن، دارونت^۶ راجع به مشهد، بناین^۷ درباره یزد، ریست^۸ در باره سیرجان، بازن^۹ راجع به قم، مومنی^{۱۰} درباره شهر ملایر (دولت آباد) و مطالعات متعددی که اهلرس در باره دزفول و طبس و دیگر شهرهای کشور انجام داده‌اند. همه تحقیقات مذکور به نوعی کاربردپذیری نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری را در توسعه شهری تایید کرده‌اند.

اما باید گفت از دهه چهل به بعد الگوهای جدیدی از توسعه شهری و در برخی از مناطق ایران شکل گرفته است که از نظر سازمان اقتصادی و مکانیزم تکوین و توسعه آن فاقد خصیصه‌های مربوط به نظریه سرمایه داری بهره‌بری است. اولین جرقة علمی در ایجاد نوعی تردید در تعمیم زمانی و مکانی نظریه مذکور در مقاله‌ای تحت عنوان «دولت و شهرنشینی» توسط رهنمایی

1. Hans Bobek(1958)

2. Connell. J(1973)

۳. محمدتقی رهنمایی (۱۳۶۹)

4. Clark. J (1973)

5. English. p (1966)

6. Darwent. D (1966)

7. Bonine. M (1975)

8. Rist (1979)

9. Bazin (1970)

10. Momeni (1976)

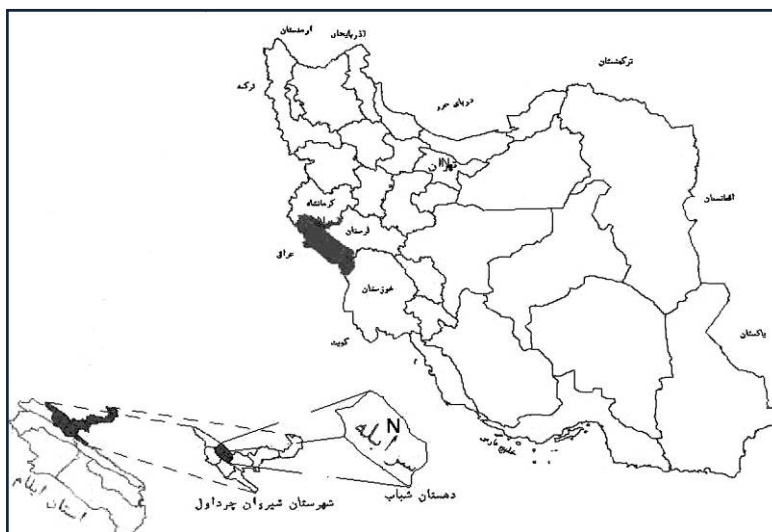
(۱۳۷۳) ارائه شد. شهرهای توریستی، نفتی، اداری-سیاسی، نظامی و نوشهرها یا شهرهای جدید، مدلهایی از توسعه شهری هستند که سازماندهی نظام اقتصادی آنها با مباشرت دولت و حمایت بودجه‌های دولتی صورت گرفته است. این نظریه معتقد است که دولت در طی چند دهه اخیر با تلاش عناصر شهری خود و با اتکاء به درآمدهای نفتی (مازاد ملی) خواسته یا ناخواسته در تامین اقتصاد شهری ایران نقش بسزایی داشته است. در مبانی نظری این نظریه انقلاب مشروطیت یک نقطه عطف به شمار می‌رود، چرا که نه تنها از طریق تدوین قانون اساسی، دولت و حکومت را از هم تفکیک کرد و پادشاه را از مسوولیت اجرایی جدا نمود (رهنمایی، ۱۳۶۹، ۲۶)، بلکه از آن پس اقتصاد ملی از وابستگی به مازاد تولیدات کشاورزی و دامی تغییر پایگاه داده و به درآمدها و عواید ناشی از نفت متکی شد (همایون کاتوزیان، ۱۳۷۲، ۳۲-۳۵ و عابدین درکوش، ۱۳۷۲، ۳۶-۳۷). در نتیجه هم توان مالی دولت به شدت افزایش یافت و هم تصمیم گرفت تا اینگونه درآمدها را عمدتاً "به مصرف توسعه جوامع شهری برساند. بر اساس نظریه دولت و شهرنشینی نظام سرمایه‌داری بهره‌بری و عملکرد آن در توسعه اقتصاد شهری ایران در زمان امکانهای معینی به تثبیت و تقویت موقعیت شهرنشینی منجر گشته است اما تمامی توسعه‌های شهری در ایران از قانونمندی‌های آن پیروی نمی‌کند. در این رابطه مطالعاتی توسط علی اکبری (۱۳۷۸ و ۱۳۸۳) راجع به شهرهای ایلام، ضیایی (۱۳۷۹) در مورد شهر و شهرنشینی در ایران، نوری (۱۳۷۹) در مورد تهران، وهابی (۱۳۸۳) در مورد آبدانان، نظری (۱۳۸۳) راجع به استان گلستان و فرجی دارابخانی (۱۳۸۴) راجع به شهر سرابله، از جمله پژوهشهایی هستند که کاربردپذیری نظریه فوق در تحلیل الگوهای رشد شهری جدید را اثبات کرده‌اند.

معرفی سرابله

شهر سرابله مرکز شهرستان شیروان چرداول از توابع استان ایلام است که از شمال به استان کرمانشاه از شرق و جنوب شرقی به لرستان، از جنوب و جنوب غربی به شهرستان دره شهر و از سمت غرب و شمال غرب به شهرستان‌های ایلام و ایوان محدود می‌شود (نقشه ۱). دشت سرابله با ارتفاع ۱۰۰۰ متر از سطح دریا در دره‌ای با جهت شمال غربی - جنوب شرقی و در میان دو رشته کوه با جهت یاد شده واقع شده است.

جمعیت این شهر در سال ۱۳۸۵، ۹۷۰۳ نفر بوده است که نسبت به سال ۱۳۳۵ با ۴۳۲ نفر جمعیت، نزدیک ۲۲/۵ برابر شده است. تا سال ۱۳۵۹ روستای مرکز دهستان بوده است ولی در

این سال با تصویب هیأت وزیران رسماً از روستا به شهر مرکز شهرستان تبدیل شد و به این ترتیب هم موقعیت سکونتی و هم منزلت اداری-سیاسی خود را ارتقاء داد.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی شهر سراپله

ساختار اشتغال

در سال ۱۳۷۵ شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر شهر سراپله در مجموع ۱۳۴۱ نفر بوده که از این تعداد ۹۰۵ نفر معادل ۶۷/۵ درصد در بخش خدمات به کار اشتغال داشته‌اند. این بخش در سال ۱۳۶۵، ۶۶/۰۶ درصد فعالیت‌های عمده را به خود اختصاص داده است (جدول ۱).

جدول ۱: ساخت اشتغال شهر سراپله در سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ (نفر / درصد)

خدمات عمومی واجتماعی	بخش خدمات		سال	
	تعداد	سهم از کل شاغلان		
سهم از شاغلان خدماتی	تعداد	سهم از کل شاغلان	تعداد	
۷۵/۸	۳۰۴	۶۶/۰۶	۴۰۱	۱۳۶۵
۶۸/۳	۶۱۸	۶۷/۵	۹۰۵	۱۳۷۵
۴۷/۲۵	۱۱۶۱	-	-	۱۳۸۵

ماخذ: سرشماری عمومی ونفوس مسکن سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵

آنچه که در این ارتباط قابل توجه است، الگوی توزیع شاغلان خدماتی در زیر بخش‌های آن می‌باشد؛ به این معنی که خدمات عمومی و اجتماعی که توسط دولت ارائه می‌شوند در دهه‌های ۶۵ و ۷۵ به ترتیب ۷۵/۸ درصد و ۶۸/۳ درصد کل شاغلین بخش خدمات را به خود اختصاص داده‌اند. افزایش شاغلان این زیربخش خدماتی از یک سوی بیانگر گسترش نظام دیوانسالاری و از سوی دیگر ضرورت تزریق سرمایه‌های مازاد ملی در قالب اعتبارات جاری و عمرانی جهت اجرایی شدن این نظام می‌باشد. در سال ۱۳۸۵ شاغلین خدمات عمومی و اجتماعی با ۱۱۶۱ نفر جمعیت، ۴۷/۲۵ درصد کل شاغلان بخش خدمات را به خود اختصاص داده و اگرچه به لحاظ شمار شاغلین نسبت به دهه‌های ۶۵ و ۷۵ به ترتیب ۳/۶۶ و ۱/۶ برابر افزایش داشته است لکن به لحاظ سهم و ظرفیت اشتغال زایی، بخش مذکور به ترتیب ۴/۹۷ درصد و ۴/۰۷ درصد کاهش را نشان می‌دهد. بخش صنعت نیز در دهه‌های ۶۵ و ۷۵ به ترتیب ۱۶/۹۶ و ۱۲/۸۲ درصد را به خود اختصاص داده که از این میزان‌ها در دهه‌های یاد شده به ترتیب ۵۲/۴۲ درصد و ۵۶/۹۷ درصد تنها در زیر بخش ساختمان فعالیت داشته‌اند. این پدیده منطبق با افزایش چشمگیر و ناگهانی دستگاه‌های دولتی و جذبه‌های ناشی از آن و افزایش ساخت و سازهای متعاقب آن در دهه‌های ۶۵ و ۷۵ می‌باشد؛ به طوریکه در دهه‌های مذکور به ترتیب ۴۶/۱ درصد و ۲۵ درصد کل دستگاه‌های دولتی موجود شهر در آن مستقر شده است.

شاغلین این شهر در بخش کشاورزی در سال ۱۳۶۵، ۱۴/۹۹ درصد بوده‌اند که در سال ۱۳۷۵ به ۱۳/۱۲ درصد کاهش یافته است و سهم آن در اشتغال شهر نسبت به دیگر بخش‌ها، بویژه بخش خدمات که بخش اصلی اقتصاد شهر را تشکیل می‌دهد بسیار ناچیز بوده است. چنین تغییر ناگهانی پایگاه اقتصادی شهر در طول دهه ۱۳۶۵-۱۳۷۵ از بخش مولد کشاورزی به بخش خدمات، ناشی از عملکرد دولت و گسترش نظام دیوانسالاری و بوروکراسی آن در شهر می‌باشد و وابستگی شدید اقتصاد شهر به تزریق سرمایه‌های عمرانی و جاری دولت (مازاد ملی) از پیامدهای آن به شمار می‌رود.

اشتغال زایی در بخش‌های دولتی و خصوصی

بررسی ساخت اشتغال شهر سرابله نشان می‌دهد شاغلین بخش دولتی در سال‌های ۸۵، ۷۵ و ۶۵ به ترتیب ۱۱۶۱ نفر معادل ۴۷/۲۵ درصد، ۶۸۷ نفر معادل ۵۱/۳۲ درصد و ۳۱۷ نفر معادل ۵۲/۲۳ درصد را به خود اختصاص داده و بخش خصوصی به ترتیب ۱۲۲۲ نفر معادل ۴۹/۷ درصد، ۵۷۳ نفر معادل ۴۲/۷۲ درصد و ۲۸۳ نفر معادل ۴۶/۶۲ درصد بوده است (جدول ۲).

جدول ۲: ساخت اشتغال شهر سرابله به تفکیک بخش‌های دولتی و خصوصی
در سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵.

سال	شاغلان بخش دولتی		شاغلان بخش خصوصی	
	تعداد	سهم درصد	تعداد	سهم درصد
۱۳۶۵	۳۱۷	۵۲/۲۲	۲۸۳	۴۶/۶۲
۱۳۷۵	۶۸۷	۵۱/۳۲	۵۷۳	۴۲/۷۲
۱۳۸۵	۱۱۶۱	۴۷/۲۵	۱۲۲۲	۴۹/۷

ماخذ: سرشماری عمومی ونفوس مسکن سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵

همانطور که ملاحظه می‌شود در دهه‌های ۶۵ و ۷۵ بیش از نیمی از شاغلان شهر را بخش دولتی به خود اختصاص داده است. بالا رفتن چشمگیر و ناگهانی سهم اشتغال زایی در بخش دولتی در دهه ۶۵ با ارتقاء منزلت‌های اداری - سیاسی سرابله از مرکز دهستان به مرکز شهرستان (۱۳۵۹) منطبق است. بطوریکه نزدیک نیمی از کل دستگاه‌های دولتی (۴۶/۱ درصد) در دهه مذکور در آن مستقر شده‌اند (فرجی دارباخانی، ۱۳۸۴، ۱۱۳-۸۷). اما این روند در دهه ۸۵ معکوس شده و با کاهش سهم شاغلین بخش دولتی، بر سهم شاغلین بخش خصوصی افزوده شده است. این پدیده به دلیل ویژگی‌های اقتصادی، الزامات و محدودیت‌های ساختاری شهرهای اداری - سیاسی است که ظرفیت اشتغال‌زایی بخش دولتی در آنها همواره محدود بوده و پس از دو دهه تسلط بر ساخت اشتغال شهر، دچار رکود و ایستایی می‌شود.

نتایج سرشماری ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که از ۸/۸ میلیون نفر شاغل جوامع شهری کشور، ۳۸/۱ درصد (۳/۳۵ میلیون نفر) در بخش دولتی مشغول به فعالیت بوده‌اند (علی اکبری، ۱۳۸۳، ۲۱۷) و مقایسه آن با شاخص مشابه شهر سرابله در این سرشماری نشان می‌دهد که درصد شاغلان بخش دولتی شهر سرابله به میزان ۱۳/۱۳ درصد بیشتر از شاغلان بخش دولتی جوامع شهری کشور بوده است. همچنین مقایسه شاغلین بخش دولتی سرابله در سال ۱۳۸۵ (۴۷/۲۵ درصد) با شاغلین جوامع شهری کشور و استان ایلام در این سال که به ترتیب ۳۰ درصد و ۴۳/۵ درصد کل شاغلین را به خود اختصاص داده است نشان دهنده بالاتر بودن سهم شاغلان بخش دولتی سرابله به میزان ۱۷/۵ درصد نسبت به کشور و ۳/۷۵ درصد نسبت به استان می‌باشد.

اعداد و ارقام فوق همگی بیانگر این واقعیت است که ساخت اشتغال در شهر سرابله وابستگی شدیدی را به دولت و اشتغال‌زایی بخش دولتی دارد. نقش واقعی دولت در اشتغال اقتصاد شهر

و دامنه وابستگی زندگی شهری به فعالیت‌های بخش دولتی و منابع مالی آن را وقتی به خوبی متوجه می‌شویم که بعد خانوار شاغلین بخش دولتی را مورد بررسی قرار بدهیم (جدول ۳).

جدول ۳: روند تحول تعداد افراد وابسته به درآمدهای دولتی شهر سرابله در سرشماری‌های ۶۵ و ۷۵

۱۳۷۵		۱۳۶۵	
درصد	تعداد	درصد	تعداد
۵۹/۱	۳۸۴۷	۵۸/۴	۱۷۷۵

ماخذ: طاهری، ۱۳۷۷ و نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ استان ایلام.

همانطور که در جدول (۳) ملاحظه می‌شود در سال ۱۳۶۵، ۱۷۷۵ نفر که معادل ۵۸/۴ درصد جمعیت شهر سرابله می‌باشند مستقیماً از محل درآمدهای دولتی امرار معاش کرده‌اند. یعنی به طور مستقیم حقوق‌بگیر بخش دولتی بوده‌اند. این شاخص در سال ۱۳۷۵ با سیر صعودی نسبت به دهه قبل، به ۳۸۴۷ نفر افزایش یافته است که ۵۹/۱ درصد جمعیت این شهر را شامل شده است. علاوه بر آن بایستی به گروه‌های دیگری در جامعه شهری اشاره کرد که پس از انقلاب ۵۷ و تحت تأثیر بنیان‌های فکری آن از محل دریافت‌های دولتی امرار معاش می‌کنند. این گروه‌ها از طریق نهادها و دستگاه‌های حمایتی دولت از جمله، بنیاد شهید، کمیته امداد، بنیاد جانبازان و بهزیستی پیوسته بخشی از بودجه دولت را دریافت و در اقتصاد شهر محل سکونت خود هزینه می‌کنند. این اقبال در سال ۱۳۷۶ مجموعاً ۱۲۷۸ نفر معادل ۱۹/۶۴ درصد جمعیت شهر سرابله بوده‌اند. بدین ترتیب چنانچه جمعیت حقوق‌بگیر و مستمری‌بگیر را با هم جمع نماییم خواهیم دید که حدود ۷۹ درصد کل جمعیت شهر حقوق‌بگیر یا مستمری‌بگیر بخش دولتی می‌باشند و برای دریافت تمامی یا بخشی از درآمد خود به دولت و دستگاه‌های دولتی وابسته‌اند.

در حقیقت در یک زنجیره وابستگی واحدهای تجاری بخش خصوصی به حقوق‌بگیران بخش دولتی (کارمندان و مستمری‌بگیران) وابسته بوده، کارمندان و مستمری‌بگیران به اعتبارات جاری دولت، دولت به درآمدهای حاصل از فروش نفت و فروش نفت نیز به قدرت اقتصادی-سیاسی کشور در سطح بین‌المللی بستگی دارد. در واقع اقتصاد این شهر آخرین حلقه زنجیره اقتصادی می‌باشد که در پیوند با مازاد ملی حاصل از فروش نفت به حیات خود ادامه می‌دهد و به آن وابستگی انکارناپذیر دارد و هر گونه اغتشاشی در این سیستم می‌تواند حیات و پویایی اقتصادی و به تبع آن حیات اجتماعی شهر را نیز به خطراندازد.

دولت و تحرک بازار شهری

به طور کلی دولت سرمایه‌های جاری خود، اعم از حقوق کارمندان و حقوق اقشار نیازمند (مستمری) را از طریق سیستم بانکی به طور ماهانه پرداخت می‌کند که بازتاب آن را می‌توان در بازار دادوستد شهر بخوبی مشاهده نمود. اندکی تأمل در جدول (۴ و نمودار ۱) گویای نکاتی به شرح زیر می‌باشد:

۱. بیشترین فروش و پر جنب و جوش ترین روزها در بازار (لوازم خانگی) سرابله را در ۱۰ روز اول ماه خصوصاً هفته اول آن و نیز چند روز آخر هر ماه می‌توان مشاهده نمود؛ به نحوی که از کل میزان فروش این شهر در ماه مورد بررسی، ۳۵/۹۴ درصد تنها در هفته اول صورت گرفته و به سخن دیگر نزدیک نیمی از کل فروش (۴۴/۸ درصد) تنها در ۱۰ روز اول ماه انجام شده است. فروش این ماه از یازدهم تا بیست و هفتم یعنی بمدت ۱۶ روز، تنها ۳۵/۵ درصد کل فروش را به خود اختصاص داده و پس از یک رکود محسوس در فروش، میزان آن در چهار روز آخر ماه (۲۷ام تا ۳۰ام) مجدداً به اوج می‌رسد و ۱۹/۷ درصد را به خود اختصاص می‌دهد. در مجموع می‌توان اذعان کرد که ۶۴/۱ درصد کل فروش منحصرأ زمانی صورت می‌گیرد که دولت از طریق سیستم بانکی اقدام به پرداخت حقوق کارمندان و مستمری بگیران می‌کند. این خصلت بیانگر این مسأله است که شهر سرابله در مجموع تنها نیمی از سال به لحاظ اقتصادی فعال و پویا بوده و نیمه دیگر آن با رکود و عدم تحرک اقتصادی مواجه می‌باشد.

۲. روند تغییرات نمودار شماره (۱) حاکی از این است که بیشترین درصد فروش از روزهای اول هر ماه شروع و پس از یک هفته به تدریج با یک شیب منظم کاهش می‌یابد و تا کمی مانده به اواخر ماه، به پایین‌ترین میزان خود می‌رسد و بدنبال آن مجدداً منحنی فروش بطور ناگهانی به اوج می‌رسد. این پدیده با موسم پرداخت‌های جاری دولت ارتباط معنی دار و انطباق زمانی دارد.

فروش قسطی با چک کارمندی تقریباً در تمام روزهای ماه رواج دارد و اگر چه در تمام ماه یکی از رایج‌ترین روشهای مبادله در بازار شهری است، لکن میزان آن در اواسط ماه بیشترین نقش را در رونق نسبی بازار دارا می‌باشد. فروش اقساطی تقریباً از یازدهم تا بیست و ششم ماه، مهمترین شیوه فروش و اصلی ترین عامل تحرک بخش بازار می‌باشد، لذا این نوع فروش یکی از اهرم‌های حیات اقتصادی سرابله و جزء لاینفک آن بویژه در ارتباط با کالاهای بادوام و گرانتقیمت قلمداد می‌شود. لازم به ذکر است که کل فروش مقطع شانزده روز اواسط ماه ۳۵/۵ درصد بوده است که از این میزان ۲۶/۲ درصد قسطی و تنها ۹/۳

درصد آن نقدی می‌باشد. در مجموع فروش اقساطی این ماه ۶۱ درصد کل میزان فروش را به خود اختصاص داده است (جدول ۴ و نمودار ۱). همچنین در یک نمونه‌گیری تصادفی که از تعداد ۶۳ دستگاه خودروی مختلف در سرابله به عمل آمد، تعداد ۵۷ دستگاه معادل ۹۰/۴۷ درصد آنها به صورت قسطی خریداری شده‌اند که حاکی از گرایش مردم به مصرف بالا و گسترش فرهنگ مصرف از سوی و پایین بودن قدرت خرید، کمبود نقدینگی و حاکمیت نظام اقساطی از سوی دیگر می‌باشد (فرجی دارابخانی، ۱۳۸۴، ۱۱۲-۱۰۵).

۳. میزان فروش نقدی نیز در ۱۰ روز اول ماه بویژه هفته اول و نیز چهار روز آخر ماه بیشترین درصد را به خود اختصاص داده و نقش مؤثری در کل میزان فروش در زمان‌های یاد شده دارد. این میزان با یک افت محسوس در تقریباً از یازدهم ماه تا کمی قبل از اواخر ماه یعنی روز بیست و ششم ادامه دارد و مجدداً به طور ناگهانی به اوج می‌رسد. بطور کلی از مجموع کل فروش این ماه ۳۹ درصد نقدی بوده و از این میزان ۷۶ درصد مربوط به ۱۰ روز اول و ۴ روز آخر ماه می‌باشد که با زمان پرداخت‌های دولتی به بخش حقوق بگیر منطبق می‌باشد. در واقع در ۱۶ روز بین زمان‌های یاد شده تنها ۲۴ درصد فروش نقدی را به خود اختصاص داده که نسبت به درصد نقدینگی اوایل و اواخر ماه ناچیز می‌باشد. لذا بیش از ۷۵٪ فروش نقدی این ماه در موسم پرداخت‌های جاری دولت به بخش دولتی - وابسته به دولت، در فروشگاه‌های نمونه این شهر اتفاق افتاده است.

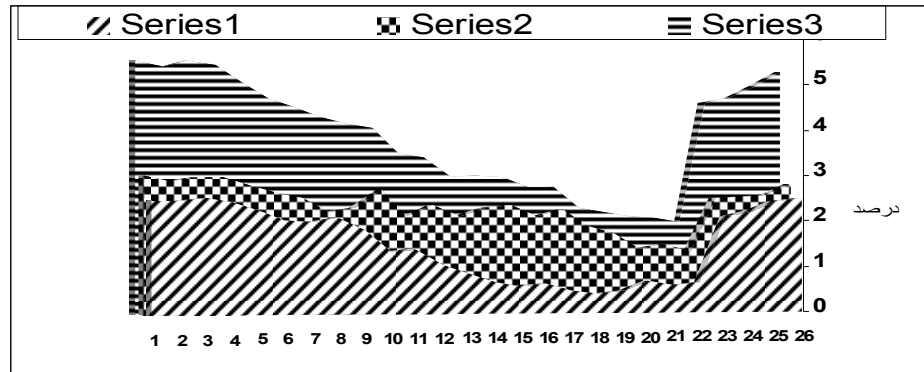
همچنین داده‌های مربوط به فروشگاه‌های کفش‌فروشی ضمن تایید مباحث فوق و تبعیت از الگوی فروش لوازم خانگی، بیانگر وجود مکانیزمی دیگر در کنار نقش دولت می‌باشد؛ چون شهر سرابله یک مرکز اداری - سیاسی و خدماتی برای حوزه‌های روستایی اطراف می‌باشد، لذا جمعیت این حوزه‌ها جهت تامین نیازهای اداری و خدماتی (اجباری و اختیاری) به این شهر مراجعه کرده و به این ترتیب بخشی از درآمدهای روستایی را در بازار این شهر هزینه می‌کنند و لذا دامنه تغییرات فروش گویای این است که ضمن اینکه هفته‌های اول هر ماه بیشترین میزان فروش را دارا می‌باشد، روزهای اول هر هفته نیز نسبت به سایر روزها درصد فروش بالاتر است و این بدلیل مراجعه روستائیان جهت رفع نیازهای خدماتی و مخصوصاً خدمات اداری در روزهای اول هر هفته می‌باشد (جدول ۴ و نمودار ۲). نتایج مشاهدات مستقیم نگارندگان نیز بیانگر این واقعیت است که زمان اوج فعالیت‌های تجاری و خدماتی سرابله در روزهای اول هر هفته (بویژه هفته‌های اول و چهارم ماه) و بین ساعت‌های ۹ صبح تا ۱۲:۳۰ بعد از ظهر است که بخش اعظمی از آن در ارتباط با مراجعات روستائیان قابل تحلیل است.

جدول ۴: تغییرات میانگین فروش روزانه ۳ فروشگاه کفش فروشی و ۸ فروشگاه لوازم خانگی شهر سرابله، در طی یک ماه.

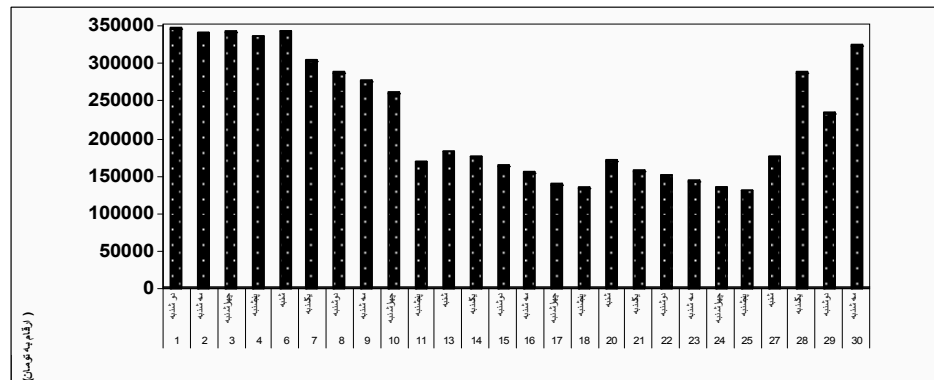
فروش لوازم خانگی (به میلیون تومان)						فروش کفش			روزهای ماه *
فروش نقدی		فروش اقساطی		کل فروش		سهم %	مبلغ (هزار تومان)		
سهم	مبلغ	% سهم	مبلغ	% سهم	مبلغ				
۲۰/۴	۱۵/۹	۲۴/۴	۱۹	۴۴/۸	۴/۳	۴۸/۵	۵/۹	۳۴۵	۱
					۴/۲		۵/۸	۳۴۰	۲
					۴/۴		۵/۸	۳۴۱	۳
					۴/۳		۵/۷	۳۳۶	۴
					۳/۹		۵/۹	۳۴۳	۶
					۳/۷		۵/۲	۳۰۲	۷
					۳/۵		۵	۲۸۷	۸
					۳/۴		۴/۸	۲۷۶	۹
					۳/۲		۴/۴	۲۶۰	۱۰
					۹/۳		۷/۳	۲۶/۲	۲۰/۴
۲/۷	۳/۱	۱۸۲	۱۳						
۲/۶	۳	۱۷۵	۱۴						
۲/۳	۲/۸	۱۶۲	۱۵						
۲/۳	۲/۵	۱۵۳	۱۶						
۲/۳	۲/۷	۱۳۸	۱۷						
۲/۱	۲/۲	۱۳۲	۱۸						
۲/۱	۲/۹	۱۶۹	۲۰						
۱/۸	۲/۶	۱۵۶	۲۱						
۱/۷	۲/۵	۱۵۰	۲۲						
۱/۶	۲/۳	۱۴۲	۲۳						
۱/۶	۲/۳	۱۳۴	۲۴						
۱/۵	۲/۲	۱۲۹	۲۵						
۹/۳	۷/۲	۱۰/۴	۸/۲	۱۹/۷		۳/۶			
					۳/۷	۵	۲۸۷	۲۸	
					۳/۹	۴	۲۳۳	۲۹	
					۴/۲	۵/۵	۳۲۳	۳۰	
%۳۹	۳۰/۴	%۶۱	۴۷/۶	%۱۰۰	۷۸	%۱۰۰	%۱۰۰	۵۸۲۹	جمع درصد

* روزهای جمعه تعطیل و محاسبه نشده است.

ماخذ: برداشت‌های میدانی

نمودار ۱: تغییرات میانگین فروش ۸ فروشگاه لوازم خانگی طی یک ماه در شهر سرابله؛ فروش نقدی (سری ۱)، قسطی باچک کارمندی (سری ۲)، مجموع کل فروش (سری ۳)

نمودار ۲: تغییرات میانگین فروش ۳ فروشگاه کفش فروشی طی یک ماه در شهر سرابله

عملکرد اعتبارات دولتی در اقتصاد شهری

دولت برای تحقق اهداف خود نیاز به احداث نظام اداری- اجرایی و گسترش بوروکراسی دارد. توسعه بوروکراسی افراد و دستگاه سرمایه‌گذاری و هزینه اعتبارات دولتی (جاری و عمرانی) را به دنبال دارد. سرمایه‌گذاری دولت در توسعه شهر سرابله را می‌توان در موارد زیر برشمرد:

اعتبارات عمرانی

از محل مصوبات کمیته برنامه ریزی شهرستان شیروان چرداول جهت اجرای پروژه‌های مختلف عمرانی در دوره ۱۰ ساله ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۶، ۲۷/۳ میلیارد ریال اعتبار تنها توسط شهرداری در شهر هزینه شده است و اعتبارات پیش‌بینی شده سال ۱۳۸۵ نیز ۵۶۹۰ میلیون ریال برآورد گردیده است (عملکرد دولت اصلاحات، ۱۳۸۳، ۷۰-۶۳) و شهرداری سرابله (۱۳۸۷). همچنین بیمارستان ۹۶ تختخوابی سرابله که در سال ۸۳ به بهره برداری رسیده است و مجتمع فرهنگی هنری سرابله که در سال ۸۱ کار ساخت آن از سر گرفته شده ۲۵ میلیارد ریال اعتبار را به خود اختصاص داده است (همان، ۲۹-۳۰). اضافه می‌شود که از سال ۱۳۷۶ تا سال ۱۳۸۳ در فصل تربیت بدنی و اعتبارات تکمیلی آن در مجموع بالغ بر ۱۰ میلیارد ریال هزینه شده است (همان، ۸۲). در مجموع در دوره ۱۰ ساله مذکور ۶۲/۵ میلیارد ریال اعتبار عمرانی دولتی در شهر سرابله هزینه شده است.

اعتبارات جاری

بر اساس گزارش اداره آموزش و پرورش شهر سرابله، اعتبارات تخصیصی و پرداختی سال‌های ۱۳۸۱، ۸۲ و ۸۳ در خصوص جبران خدمات کارکنان، استفاده از کالا و خدمات، هزینه‌های اموال و دارایی، کمک‌های بلاعوض، رفاه اجتماعی، آموزش و برنامه‌های آموزشی، پشتیبانی، خدمات رفاهی و از این قبیل ۷۳/۵ میلیارد ریال بوده که از این میزان ۷۱/۵ میلیارد ریال آن پرداخت شده است. بررسی‌های نگارنده در یک نمونه‌گیری تصادفی از تعداد ۱۵۰ نفر از کارکنان آموزش و پرورش شهرستان شیروان چرداول حاکی از آن است ۹۰٪ افراد از طریق سیستم بانکی سرابله حقوق دریافت می‌کنند و بطور میانگین ۷۸٪ حقوق خود را صرف تامین کالا و خدمات و مایحتاج زندگی خود در بازار شهر سرابله می‌نمایند. حال اگر مجموع سرمایه‌هایی که شاغلان بخش دولتی دیگر دستگاه‌ها، هر ماه تحت عنوان حقوق کارمندی از دولت دریافت می‌دارند را اضافه نماییم، رقم چشمگیرتر و نقش دولت در حیات اقتصادی شهر برجسته‌تر می‌شود (فرجی دارابخانی، ۱۳۸۴، ۱۰۲).

موارد فوق نمونه‌های کوچکی از اعتباراتی بودند که دولت در این شهر تزریق کرده است. اگر ریز اعتبارات و سرمایه‌هایی که دولت هر ساله جهت انجام و گردش امور مختلف به این شهر پرداخت می‌نماید را نیز به دقت بررسی نماییم، خواهیم دید که اصلی‌ترین و قویترین نیرو محرکه حیات اقتصادی این شهر سرمایه‌های ناشی از مازاد ملی یعنی اعتبارات دولتی می‌باشد و دلیلی محکم بر وابستگی این شهر به دولت قلمداد می‌گردد.

علاوه بر آن بانک‌ها به عنوان مؤسسات مالی و بوروکراتیک چه از طریق تزریق سرمایه و چه به لحاظ گسترش نظام دیوان‌سالاری نقش مؤثری را در تقویت بنیان‌های اقتصادی و نیز توسعه فیزیکی سرابله ایفا نموده‌اند و لازم به ذکر است که تمامی بانک‌های موجود در سرابله و حتی صندوق‌های رفاهی، تعاونی و مالی که طبق آخرین اطلاعات (۱۳۸۸) در مجموع ۱۴ واحد بانکی را تشکیل می‌دهند پس از انقلاب ۵۷ یعنی پس از اعطاء و ارتقاء منزلت‌های اداری - سیاسی و استقرار نظام دیوان‌سالاری و همزمان با آن به تدریج در این شهر مستقر شده‌اند. آنچه که در بررسی روند افزایش بانک‌ها بیشتر جالب توجه می‌نماید انطباق زمانی آن با استقرار نظام دیوان‌سالاری و بوروکراسی می‌باشد. در مجموع بانک‌ها به سه طریق تکلیفی، غیر تکلیفی و نیز وجوه اداره شده سرمایه تزریق می‌کنند؛ بررسی‌ها حاکی از آن است که از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۳ بواسطه طرح‌های ضربتی اشتغال، طرح مکانیزه، فنی و کشاورزی شهرستان شیروان چرداول به تعداد ۲۰۴۲ متقاضی بیکار - جویای کار شهرستان، تعداد ۲۰۴۲ فقره وام ۳۰ میلیون ریالی خود اشتغالی به میزان بالغ بر ۶۱ میلیارد ریال به بانک‌ها تکلیف و پرداخت شده است. محل تامین، منابع داخلی بانک و سود آن ۲۳٪ بوده که ۱۹٪ توسط دولت به عنوان یارانه و ۴٪ بقیه را وام گیرنده هنگام بازپرداخت پرداخت می‌نماید.

جدول ۵: وام خود اشتغالی به تفکیک فعالیت در شهرستان شیروان و

چرداول در طرح ضربتی اشتغال سال ۱۳۸۱

ردیف	فعالیت	تعداد/نفر	درصد
۱	صنایع	۱۰۰	۷/۹
۲	خدمات توزیعی	۸۶۷	۶۸/۲
۳	خدمات فنی	۱۹۱	۱۵
۴	کشاورزی	۱۱۴	۹
جمع کل	۱۲۷۲	۱۲۷۲	۱۰۰

ماخذ: اداره کار و امور اجتماعی شهرستان شیروان و چرداول ۱۳۸۳

از مجموع کل متقاضیان، ۷/۹ درصد در فعالیتهای صنعتی، ۶۸/۲ درصد برای خدمات توزیعی، ۱۵ درصد برای خدمات فنی و تنها ۹ درصد برای فعالیتهای کشاورزی وام دریافت داشته‌اند. به عبارتی اعتبارات پرداختی از سوی دولت، شهر محور بوده به این معنی که به نفع فعالیتهای شهر محور تزریق شده است، بطوریکه ۸۳/۲٪ پرداختها در بخش خدمات که از فاکتورهای مهم

شهرشناسی می‌باشد جذب شده است (جدول ۵). در سال ۱۳۸۲ سهم بخش صنعت از اعتبارات مذکور صفر بوده و تنها بخش کشاورزی و بویژه خدمات از آن منتفع گشته‌اند. بانک‌ها همچنین در طرح ایجاد بنگاه‌های زودبازده از سال ۱۳۸۵ در فعالیتهایی چون تالار و پذیرایی، شیر و فرآورده‌های آن، تولید نوشابه، خیاطی و آموزشگاه آن، مطب پزشکان، برق صنعتی، فروشگاه‌های زنجیره‌ای و... ۳۹/۰۴ میلیارد ریال تا کنون با تکلیف و حمایت‌های یارانه‌ای و پشتیبانی دولت در سرابله تزریق کرده‌اند. ۵۰٪ سود این وام‌ها را دولت و ۵۰٪ بقیه را وام‌گیرنده در مراحل بازپرداخت تقبل میکند (اداره کار و امور اجتماعی سرابله ۱۳۸۷).

علاوه بر مواردی که قبلاً به تفصیل شرح آن گذشت، بیشترین نقدینگی و بالاترین میزان فروش را زمانی می‌توان در بازار داد و ستد شهر مشاهده کرد که دولت این وام‌ها را هرساله یکبار در مقاطع زمانی خاصی پرداخت می‌نماید. در واقع این قبیل تزریق‌های ناگهانی و دوره‌ای سرمایه از جانب دولت، بازار و مخصوصاً بخش خدمات توزیعی و مسکن سرابله را دچار نوساناتی می‌نماید. باید اذعان کرد که تحرک اقتصادی و اجتماعی شهر به شدت به اعتبارات و حمایت‌های دولتی وابسته می‌باشد.

نقش پسرکانه ای اقتصاد شهری

بر اساس روش اجرایی ژاکلین بوژوگاریه و ژرژشابو (فرید، ۱۳۷۵، ۳۳۴) و نیز بررسی و مقایسه قشر مرکزی شهر سرابله و نقاط روستایی شهرستان شیروان چرداول به عنوان حوزه نفوذ آن، نقش این شهر خدماتی است و جهت حرکت و گرایش فعالیت در آن به سمت هر چه خدماتی‌تر شدن (خدماتی شدید) می‌باشد و در مقابل، نقش پسرکانه روستایی آن کشاورزی است. بنابراین وجود تباینات عملکردی در این فضاها منجر به برقراری تعاملات و روابطی بین شهر و روستاها گردیده است. اما باید گفت در سازمان‌بندی اقتصاد پسرکانه روستایی آن در گذشته بدلیل ضعف‌های بنیادی - ساختاری از جمله بستر جغرافیایی و جبر طبیعی، ناکارآمدی شبکه ارتباطی، نارسایی اقتصاد زراعی و محدودیت اراضی زراعی، عدم وجود بزرگ مالکان، اتکای بیشتر بر اقتصاد دامپروری و...، مازاد تولید چندانی برای عرضه به بازار شهری بوجود نیامده یا آنقدر ناچیز بوده که به مصرف داخلی رسیده است. بخش اندکی مازاد محصول هم که شکل گرفته توسط جارچیان، دلان و دوره‌گردهای شهرهای کرمانشاه، اسلام‌آباد، کوه‌دشت و تا حدودی هم ایلام، جمع‌آوری و مبادله کالا به کالا می‌شده و یا خود روستائیان اندک مازاد محصولات خود را که اغلب مازاد دامی و به مقدار کمتر کشاورزی بوده، بویژه به شهر کرمانشاه برده و با برخی از نیازهای غذایی و مایحتاج زندگی مبادله می‌کردند. البته امروزه ضمن اینکه مبادله کالا به کالا نسبت به دهه‌های

گذشته بسیار کم‌رنگ شده، بیشتر مربوط به محصولات دامی، برنج محلی و حبوبات می‌باشد که دولت نظارتی بر آنها ندارد و به عبارتی اقدام به خرید آنها نمی‌کند. در مجموع ارزش افزوده آن‌چنانی حاصل نمی‌شود و اگر هم اندکی ارزش افزوده در مازاد محصولات روستایی بوجود می‌آید، به اقتصاد شهرهای مذکور تزریق می‌شود. به هر حال حتی تا انقلاب ۱۳۵۷ نمی‌توان از روابط بین شهر سرابله و روستاهای اطراف که منجر به تزریق سرمایه‌های روستایی در آن شود سخن گفت. پس از آن نیز روابط در ابتدا جنبه صرفاً اداری - سیاسی و خدماتی داشته و با استقرار هر چه بیشتر نظام دیوانسالاری دولت و ارتقاء منزلت‌های اداری - سیاسی و خدماتی آن که منجر به تسهیل روابط روستا- شهری گردید، روابط اقتصادی - تجاری هم بتدریج گسترش یافته و دامنه و تنوع آن جهت پاسخگویی به جمعیت ناحیه مدام در حال افزایش است. اما باید گفت که سرابله هنوز هم با گذشت ۴۵ سال از داشتن شهرداری و بیش از ۳ دهه است که رسماً تبدیل به شهر و مرکزیت شهرستان شده است، فاقد یک مرکز، بنگاه و به طور کلی فضایی برای جذب، جمع‌آوری، تبدیل و یا واسطه‌گری مازاد محصول روستایی می‌باشد. تنها محصولی که به مقدار زیاد در پسرکانه روستایی این شهر تولید می‌شود گندم است و چون گندم یک محصول استراتژیک و در انحصار دولت می‌باشد و بر آن نظارت دارد، لذا محصول مذکور توسط دولت از طریق شرکت‌های تعاونی مستقر در مراکز روستایی جمع‌آوری شده و اداره غله با توجه به ظرفیت سیلوهای گندم در نقاط مختلف کشور، این محصول را مستقیماً از مراکز روستایی به اقصی نقاط کشور ترانزیت می‌کند. بنا بر این بازار شهر سرابله در حال حاضر هم هیچ نقشی در سازماندهی و مبادله مازاد محصول فوق که بیشترین سطح زیر کشت حوزه‌های روستایی را تشکیل می‌دهد ندارد و پروسه‌ای هم روی آن انجام نمی‌دهد، لذا سودی هم تصاحب نمی‌کند. در مجموع روابط روستا - شهری عمدتاً "از نوع اداری - سیاسی و خدماتی است که روستائیان به خاطر الزامات سیاسی و اداری به شهر مراجعه می‌کنند و البته بسیاری از نیازهای روزمره خود را نیز تامین می‌نمایند و اگرچه برای اقتصاد شهر سودآور است، لکن سهم آن آنقدر ناچیز است که بدون حمایت‌های مالی و فنی دولت شهر قادر به ادامه حیات نیست و این روابط نیز متأثر از عملکرد دولت در شهر شکل گرفته نه بصورت طبیعی و ارگانیک.

لذا در مجموع نمی‌توان مکانیزم تکوین و توسعه شهری مبتنی بر نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری را برای سرابله صادق دانست، بلکه مکانیزمی که در تکوین و توسعه شهر سرابله نقش اصلی و بسیار مؤثر را ایفا کرده است منطبق بر ساز و کاری است که در نظریه دولت و شهرنشینی بر آن تأکید شده است (فرجی دارابخانی، ۱۵۰، ۱۳۸۴-۱۱۳)؛ به این معنی که نه تنها منابع تحرک‌بخش

اقتصاد شهری از مازاد موجود در حوزه‌های محلی تأمین نمی‌شود و ریشه در مازاد ملی دارد، بلکه این مازاد از مجرای فعالیت‌های خدماتی در بدنه اقتصادی شهر به گردش در می‌آید. چنین پولی در یک سیکل معیوب، میان اقشار مختلف جامعه شهری دست به دست شده در نهایت به تحرک اقتصادی شهر منجر می‌شود، بدون اینکه مناسبات مولدی را به همراه داشته باشد. گردش این مازاد از آن جهت معیوب تلقی می‌شود که خارج از روابط ارگانیک تولید اقتصاد محلی، حاصل می‌شود (علی اکبری، ۱۳۸۳، ۲۳۳-۲۳۲).

عملکرد بخش‌های دولتی و خصوصی در فضا سازی شهر

از کل فضای شهر سرابله که ۲۰۲/۶ هکتار می‌باشد، ۱۳۸/۵ هکتار آن را بافت پر و ۶۴/۱ هکتار بقیه را فضای خالی تشکیل می‌دهد (جدول ۶).
از کل بافت پر شهر ۷۶/۷۳ هکتار معادل ۵۵/۴٪ را فضاهایی تشکیل می‌دهد که مستقیماً با سرمایه گذاری دولت احداث شده است و ۶۱/۸۲ هکتار معادل ۴۴/۶٪ شامل فضاهایی است که توسط بخش خصوصی احداث شده‌اند نکته قابل توجه در این رابطه این است که حتی فضاهای مربوط به بخش خصوصی، بویژه پس از اجرای طرح هادی شهر (۱۳۶۸)، چه مستقیم و چه غیر مستقیم با مباشرت و حمایت مالی و فنی دولت احداث شده‌اند و حتی برخی از فضاهای خصوصی که مربوط به اقشار نیازمند جامعه شهری می‌باشند، مستقیماً توسط دولت احداث گردیده‌اند یا برخی از منازل مسکونی خانواده‌های شاهد از طریق اعطای وام بلاعوض دولت ساخته شده‌اند. بدین ترتیب بازگر اصلی و نقش آفرین عرصه فضایی و نهایتاً عامل اصلی تکوین و توسعه کالبدی شهر سرابله دولت به عنوان بردار جدید توسعه شهری می‌باشد.

جدول ۶: فضاهای اشغال شده توسط بخش‌های دولتی، خصوصی و سایر فضاها

در شهر سرابله (۱۳۸۳)

بافت پر		مساحت شهر		نام فضا
		سهم / درصد	هکتار	
۴۴/۶	۶۱/۸۲	۳۰/۵۰	۶۱/۸۲	خصوصی
۵۴/۴	۷۶/۷۳	۳۷/۸۶	۷۶/۷۳	دولتی
-	-	۳۱/۶۳	۶۴/۱	فضای خالی / در دست ساخت
٪۱۰۰	۱۳۸/۵	٪۱۰۰	۲۰۲/۶	جمع کل

ماخذ: فرجی دارابخانی، ۱۳۸۴، ۱۶۹ و ۲۰۱

نتیجه

در کشور ایران قانونمندی عام تکوین و تکامل شهرنشینی تا پایان سده گذشته و تداوم ضعیف آن تا قبل از دهه چهل یعنی زمان اصلاحات ارضی به این صورت بوده که شهرنشینی متکی بر یکجانشینی، زندگی یکجانشینی متکی بر معیشت ثابت یعنی زراعت و زراعت نیز متکی بر مساعدت‌های محیط طبیعی بوده که امکان مازاد تولید را فراهم آورده است. لذا شهر و شهرنشینی در جایی بوجود آمده که مازاد تولید وجود داشته است. در واقع تا اوایل نخستین دهه‌های سده اخیر، دولت بعنوان بردار جدید توسعه شهری تنها با ایجاد تأسیسات و تجهیزات شهری و ارائه خدمات عمومی به شهرهای موجود، به پویایی، تکمیل و ارتقاء هویت شهری و تسریع روند شهرنشینی آن کمک کرده است اما نقش اصلی را نیروهای سنتی (مالکان غائب- مازاد محلی) ایفا می‌کرده است، در حالیکه با تغییر پایگاه اقتصادی دولت از مازاد کشاورزی به اقتصادی متکی بر درآمدهای نفتی پس از اصلاحات ارضی بویژه پس از انقلاب ۵۷ که قدرت عمل دولت را بسیار بالا برد و آن را از مازاد محلی بی‌نیاز ساخت، مداخله دولت در عرصه‌های فضایی بویژه شهرها گسترده و بسیار مسلط شده؛ تا آنجا که به طرق گوناگون و در یک فرایند زودرس و غیرطبیعی از جمله تفویض و ارتقاء منزلت اداری- سیاسی به نقاط روستایی و ایجاد شهرهای اداری- سیاسی و خدماتی، ایجاد شهرهای جدید و نو شهرها، شهرهای توریستی، نفت شهرها، شهرهای نظامی و... به بازیگر اصلی عرصه‌های فضایی بویژه فضاهای شهری تبدیل شده است. بنابراین پس از انقلاب مشروطیت مخصوصاً با تغییر پایگاه اقتصادی دولت با اتکالی بر درآمدها حاصل از فروش نفت، نمونه‌های فراوانی از شهرها تکوین و توسعه یافته‌اند که موجودیت و توسعه آنها بطور مستقیم و غیرمستقیم محصول عملکرد دولت می‌باشد.

بررسی شهر سرابله بعنوان یک شهر نوپا نیز حاکی از این است که اصلی‌ترین عامل و نیرو محرکه تکوین و توسعه آن تفویض و ارتقاء منزلت‌های اداری - سیاسی و تزریق سرمایه‌های ناشی از مازاد ملی می‌باشد.

آنچه به عنوان ویژگی‌های شهر سرابله از منظر نقش و عملکرد دولت می‌توان بر آن تاکید نمود، در موارد زیر قابل جمع‌بندی است:

- ۱- این شهر با تفویض و ارتقاء منزلت اداری - سیاسی و در یک فرایند زودرس رسماً هویت شهری پیدا کرده است.
- ۲- ۵۵/۴ درصد کل فضاهای احداث شده آن مستقیماً با اعتبارات دولتی یعنی با اتکالی به مازاد ملی ساخته شده است.
- ۳- فضاهای خصوصی (مسکونی و تجاری) آن با مباشرت و حمایت مالی و فنی دولت ساخته شده است.

- ۴- ۶۶/۰۶ درصد شاغلان در بخش خدمات فعالیت داشته و در بطن این بخش زیربخش خدمات عمومی و اجتماعی که منتسب به دولت می‌باشد ۷۵٪ کل شاغلان را به خود اختصاص داده (۱۳۶۵) و این روند در مقاطع سر شماری بعدی نیز ادامه داشته است.
- ۵- بیش از نیمی از شاغلان در بخش دولتی فعالیت داشته و افراد وابسته به پرداخت‌های دولتی نزدیک به ۶۰ درصد را تشکیل می‌دهند که با احتساب اقشار نیازمند تحت حمایت دولت (۳۷۶) اندکی کمتر از ۸۰ درصد جمعیت آن (به لحاظ بعد خانوار) به درآمدهای دولتی وابسته بوده‌اند یا حداقل بخشی از درآمدهای آن را از بودجه‌های دولتی (اعتبارات جاری) تأمین می‌کنند.
- ۶- ساخت داد و ستد و اقتصاد بازار آن در یک زنجیره وابستگی شدیداً به قشر حقوق‌بگیر بخش دولتی وابسته است، بطوریکه بالغ بر ۶۰ درصد میزان کل فروش ماهانه کالاهای بادوام بازار آن بصورت قسطی با چک کارمندی صورت پذیرفته و نزدیک به ۶۵ درصد کل فروش آن منطبق بر زمان پرداخت حقوق کارمندان و مستمری بگیران (اقشار نیازمند) توسط دولت می‌باشد.
- ۷- اقتصاد بازار شهری به تبع وابستگی زنجیروار به اعتبارات دولتی و زمان پرداخت‌های دولتی، تنها نیمی از ماه و به عبارتی نیمی از سال از تحرک، پویایی و رونق برخوردار می‌باشد. شکل‌گیری اکثر واحدهای تجاری آن از منشأ اعتبارات دولتی در قالب وام بوده و متصدیان واحدهای تجاری اغلب فاقد استقلال و بنیه مالی بوده و بسیار آسیب‌پذیر هستند.
- ۸- روند رشد جمعیت و فعالیت و نیز رشد کالبدی آن همسو و منطبق بر روند رشد دستگاه‌های دولتی و به عبارتی تابعی از آن می‌باشد.
- ۹- فاقد بنگاه یا فضایی جهت جذب و جمع‌آوری و سازماندهی مازاد محصولات روستایی می‌باشد و اقتصاد آن نه در پیوند با ناحیه (مازاد محلی) بلکه در پیوند با درآمدهای نفتی (مازاد ملی) تأمین می‌شود و برقراری روابط آن با حوزه‌های روستایی منبعث از کیفیت دوگانه حضور و عملکرد دولت در شهر و روستاها بوده، به عبارتی دولت با تغییر نقش سرابله به عملکرد خدماتی و ایجاد تأسیسات و امکانات در آن موجب تسهیل و تشدید روابط روستاها با سرابله شده است، لکن روابط عمدتاً از نوع اداری - سیاسی و خدماتی بوده که به خودی خود سرمایه تولید نمی‌کند یا بازده اقتصادی آنچنانی ندارد که به نفع توسعه شهر بکار گرفته شود. در واقع شهر سرابله با ویژگی‌های فوق یک شهر دولتی و وابسته به درآمدهای دولتی می‌باشد و عنصر دولت در تکوین و توسعه آن نقش بارزی ایفاء نموده است.

منابع

۱. اهلرس، اکارت؛ دزفول و حوزه نفوذ آن، جغرافیا، نشریه انجمن جغرافیدانان ایران، دوره اول، شماره ۱، سحاب، تهران، ۱۳۵۵.
۲. اهلرس، اکارت؛ سرمایه‌داری بهره‌بری و گسترش شهر شرق اسلامی (نمونه ایران)، ترجمه عباس سعیدی، نشریه علوم زمین، دوره جدید، شماره ۱، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین ۱۳۷۰.
۳. اهلرس، اکارت؛ شهر شرق اسلامی، مدل و واقعیت، ترجمه محمدحسن ضیاءتوانا و مصطفی مومنی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، آستان قدس، مشهد، ۱۳۷۳.
۴. پاپلی یزدی، محمد حسین و سناجردی، حسین؛ نظریه‌های شهر و پیرامون، چاپ اول، ۱۳۸۲.
۵. رهنمایی، محمد تقی؛ توسعه تهران و دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۶، آستان قدس، مشهد، ۱۳۶۹.
۶. رهنمایی، محمد تقی؛ دولت و شهرنشینی، نقدی بر نظریه عناصر شهری قدیمی و سرمایه‌داری بهره‌بری؛ هانس بوبک، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، آستان قدس، مشهد، ۱۳۷۳.
۷. سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهرستان شیروان چرداول، ۱۳۶۵.
۸. ضیایی محمود؛ تبیین نقش و جایگاه دولت در توسعه شهری و شهرنشینی در ایران، رساله دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، ۱۳۷۹.
۹. طاهری، قدرت؛ تحلیلی بر جمعیت شناسی استان ایلام با تکیه بر سرشماری سال ۱۳۷۵، سازمان برنامه و بودجه استان ایلام، ۱۳۷۷.
۱۰. طرح هادی سرابله؛ مهندسین مشاور بانیان، ۱۳۷۸.
۱۱. عابدین درکوش، سعید؛ درآمدی به اقتصاد شهری، نشر دانشگاهی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲.
۱۲. علی اکبری، اسماعیل؛ مکانیزم‌های توسعه شهری در استان ایلام با تأکید بر نقش دولت، رساله دکتری دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، ۱۳۷۸.
۱۳. علی اکبری، اسماعیل؛ دولتمداری در اقتصاد شهری ایران، مطالعه موردی: استان ایلام، فصلنامه تحقیقات اقتصادی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، شماره ۶۶، پاییز ۱۳۸۳.
۱۴. فرجی دارابخانی، محمد؛ مکانیزم‌های توسعه شهری در سرابله، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، ۱۳۸۴.
۱۵. فرید، یدالله؛ جغرافیا و شهرشناسی، دانشگاه تبریز، ۱۳۷۵.
۱۶. گزارش اداره کار و امور اجتماعی شهرستان شیروان و چرداول، ۱۳۸۳.
۱۷. گزارش مالی اداره آموزش و پرورش سرابله، ۱۳۸۳.
۱۸. محمدیان، مهدی؛ عملکرد دولت اصلاحات از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۳، فرمانداری شهرستان شیروان چرداول، چاپ نور ایلام، ۱۳۸۳.

۱۹. مرکز آمار ایران، واحد اطلاع‌رسانی الکترونیکی، اطلاعات جمعیتی سال ۷۵ سرابله، ۱۳۸۳.
۲۰. مومنی، مصطفی؛ پایگاه علم جغرافیا در ایران؛ پایگاه جغرافیای شهری در ایران، فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، ۱۳۷۷.
۲۱. همایون کاتوزیان، محمد علی؛ اقتصاد سیاسی ایران، از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی، ترجمه محمد رضا نفیسی و همکاران، نشر مرکز، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۲.

22. Bobek, H.: Tehran, In: schlernschriften 190 (H. kinzl – FestSchrift). Innsbruck, 1958.P.24- 5.
23. Bonine. M. E. Yazd and its hinterland: A central place system of dominance in the central Iranian plateau. Diss Austin texas, 1975.
24. Clarke. J. I.: The Iranian city of Shiraz. in: univ. of Durham. Dept. of Geography. Research paper series 7. Durham, 1973.
25. Connell. J.: Tehran. Urbanization and Development. Brighton (university of Sussex, Institute of development studies. Discussion paper.32), 1973.
26. Darwent. D: Urban growth in relation to socio economic development and westernization :A case study of the city of mashhad, Iran. Durham: unpublished ph. D. Dissertation, university of Durham, 1966.
27. English , p. W. : City and Village in Iran. Settlement and Economy in the Kirman Basin. Madison – Milwaukee – London (unive. Of Wisconsin Press), 1966.
28. Momeni , M : Malayer und sein Umland. Entwicklung , structure und Funktionen einer Kleinstadt in Iran. – In: Marburger Geogr. Schriften 68. Marburg , 1976.
29. Potter, R.B.Evans, S.L.The cityin the developing world, Longman, 1998.
30. Rist, B: Die Stadt Sirjan und ihr Hinterland. – In: Ehlers, E. ,Hg. Beitrage Zur Kulturgeographie des Islamischen orient. Marburger Geographische Schriften, Heft 78. Marburg, 1979.